

Драган Бошковић

ЗИНАИДА МАЈСНЕР – „МУЗА РЕВОЛУЦИЈЕ”

Један подтекстуално и сижејно обимнији „кадар” из исцепкане биографије Бориса Давидовича Новског непосредно након револуције, односи се на његову љубавну „авантуру” са Зинаидом Михајловном Мајснер. Из неколико мемоарских пасажа које у својим књигама, *Страх и нада*¹ и *Сећања и размишљања*,² Надежда Манделштам посвећује једној историјској женској личности, Киш ће у *Гробници за Бориса Давидовича* створити лик Мајснерове. Њено име је хибрид, а могло је настати из имена *Зинаиде* Гавриловне Орцоникидзе (*Нека хисторија суди*, 394)³, или имена Пастернакове жене, *Зинаиде* Николајевне (*Страх и нада*, I, 49), можда имена сујетне *Зинаиде* Хишијус (Мерешковски), која, како нас Манделштамова упозорава, поезији Осипа Манделштама није хтела да посвети посебну пажњу док не постане „признат” (*Сећања и размишљања*, I, 42). Њено презиме, опет,

¹ Надежда Манделштам, *Страх и нада*, I–II, превео Златко Красни, Знање, Загреб, 1988.

² Надежда Манделштам, *Сећања и размишљања*, I–II, превела Анђелија Деметровић-Матијашевић, Просвета, Београд, 1984; Надежда Манделштам, *Страх и нада*, I–II, превео Златко Красни, Знање, Загреб, 1988.

³ Рој Медведев, *Нека хисторија суди*, превели Сања Релић и Милан Мирић, Напријед, Загреб, 1989.

представљаће варијанту презимена Ларисе Рејснер, од које ће Мајснерова „покушати” свој карактер и поједине делове своје биографије; оно, опет, у себи крије фонетску игру презимена Рејснер, али можда и дословно бива преузето из *Архијелаџа љулаџа* у којем се помиње извесни „М. М. Мајснер” (*Архијелаџ љулаџ*, II, 459)⁴.

У *Гробници за Бориса Давидовича* ће историографском мимикријом бити јасно записано: „У хроникама револуције забележено је њено име: *Зинаида* Михајловна *Мајснер*” (95)⁵, што ће кореспондирати са следећом фуснотом из првог дела *Сећања и размишљања*: „Лариса *Рејснер*”, заправо је „’жена руске револуције’ како је назива Надежда Јаковљевна у одговарајућем поглављу своје прве књиге” (*Сећања и размишљања*, I, 51). Синтагма „муза револуције”, коју ће Киш употребити, своје значење ће, дакле, црпети из књиге *Страх и нада* Надежде Мандељштам, у којој је једно поглавље насловљено: „Жена руске револуције.” (*Страх и нада*, I, 106) Када приповедач *Гробнице за Бориса Давидовича* каже да

„Зинаида [...] је самртно бледа [...] и пре налик на анархисткињу пред стрељање него на музу *револуције* која је за длаку избегла смрт” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 97), онда метафора „муза револуције” у себи крије следеће, трагикомично значење:

„[...] након њеног повратка из *Афганистана* [...] спрема се да напише роман о женама *руске револуције*. Хтијела је створити прототип, а ту је улогу предвидјела за саму себе. [...] Када је настојала постати ’жена руске револуције’ [...]” (*Страх и нада*, I, 106).

Иронијска сенка која прати Надеждин текст о Лариси Рејснер неће се у осећати у Кишовом тексту, чак се неће ни интертекстуално подразумевати. Киш, стварајући прототип револуционарке, то чини искључиво идеалистички, и тако трагично и патетично креира фигуру Мајснерове.

Обликовање лика Зинаиде Мајснер уз већа или мања одступања пратиће текст Надеждиног поглавља о Лариси из *Страх и нада*. У *Гробници за Бориса Давидовича* за њу ће бити речено: „Природа јој је дала све: интелигенцију, таленат, *лейоџу*” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 95). Само једна од поменутих особина посебно је истакнута у тексту Надежде Мандељштам, „Она је била *лијепа* на некакав тежак и волебан, германски начин” (*Страх и нада*, I, 109), и иста особина наглашена у *Записима* Лидије Гинзбург: „Лариса Рејснер је била лепа жена са ружним рукама.”⁶ Када се, сижејно даље, у *Гробници за Бори-*

⁴ Александар Солжењицин, *Архијелаџ љулаџ*, I–III, превео Видак Рајковић, Рад, Београд, 1969.

⁵ Данило Киш, *Сабрана дела*, приредила Мирјана Миоциновић, БИГЗ, Београд, 1995.

⁶ Лидија Гинзбург, *Записи*, превео Зорислав Паунковић, Слио, Београд, 1998, 46.

са Давидовича прославља спасавање брода „Спартак” од енглеске ескадре, Кишов приповедач прецизира да је

„[...] за ово срећно спасење посада торпиљерке треба да *захвали* *пре лукавство једне жене*, Зинаиде Михајловне Мајснер, него присуству Новског: она је била та која је водила сигналним заставицама преговоре са енглеским капетанским бродом” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 96),

што свој могући, веома удаљени подтекстуални контекст има у белешци Надежде Мандељштам о једном сасвим другачијем Ларисином подвигу. Она је на почетку револуције намамила у своју кућу „беле” адмирале, и после целоноћног гошћења, ујутру их је предала большевцима. Адмирале су

„похапсили чекисти без и једног испаленог хица. Та је операција заиста била опасна, али је *прошла глатко захваљујући сигурности Ларисе* која је намамила људе у клопку” (*Страх и нада*, I, 109).

У опису венчања Новског и Зинаиде у одређеном тренутку умешаће се и једна Борхесова наративна формула, јер ритам и склоп, као и значења делова Борхесових реченица – „*Двају је* полиција покушала да се умеша, *двају је* била одбијена. *При првом бледилу зоре* [...]” (*Машијарије*, 196)⁷ – пронаћи ће своје место у делимично измењеним Кишовим реченицама: „строге тројке чекиста *при њима* се пењу на палубу [...]; *при њима* враћају револвере у футроле [...] *У прво свињање* [...]” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 84).

Кишов приповедач, прелазећи са *Страх и нада* на *Сећања и размисљања*, у даљем опису „брачног” живота Новског записаће:

„Познато је [...] да је *Зинаида* Михајловна [...] постала сапутница совјетског *дипломате* А. Д. *Карамазова*” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 98).

Овај фрагмент Кишовог текста у дослуху је са следећим пасажем Надежде Мандељштам:

„Фјодор Фјодорович *Раскољников* (право презиме Илијин, 1982–1939), муж Ларисе *Рејснер* (1897–1926), био је *дипломатски* представник СССР у *Авганистану* 1922–1923, после чега је уређивао часопис *Црвена ледина* (*Краснаја нов*)” (*Сећања и размисљања*, I, 50).⁸

Историјска личност Раскољникова, чије презиме кореспондира са презименом јунака *Злочина и казне*, у Кишовом тексту постаће лик са презименом јунака једног другог романа Фјодора Достојевског. Кара-

⁷ Хорхе Луис Борхес, *Машијарије*, превео Божидар Марковић, Нолит, Београд, 1978.

⁸ Није, наравно, случајност ни чињеница да је преводце А. А. Дармолатова, „на заузимање Бориса Давидовича Новског, поручио часопис *Краснаја Нов*” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 146).

мазов из *Гробнице за Бориса Давидовича* је, као и Раскољников, дипломата, а исто место њихове службе, Авганистан, биће потврђено чињеницом о месту смрти Зинаиде Мајснер, и названо историјско-географским синонимом – Персија. Историјски посматрано, раскид брака између Ларисе и Раскољникова, догодио се 1922 („[...] растала се с Раскољниковим 1922.” (*Сећања и размишљања*, I, 51)), и годину дана одступа од раскида брака између Зинаиде и Новског, који се збио осамнаест месеци након венчања обављеног „двадесет и седмог децембра хиљаду деветсто деветнаесте” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 96). Осип Манделштам је, како сведочи његова супруга, „хвалио судбину што га је сачувала од уплитања у *авганистџанску свађу* између Раскољникова и Ларисе Рејснер” (*Сећања и размишљања*, I, 51), коју Кишов текст неће превидети: „нека сведочења говоре о *мучним сценама љубоморе* и о *страсним помирењима*” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 98), као што ће специфична и трагична смрт Ларисе,

„Толико смо се одвикли од природне смрти проузроковане болешћу да не могу вјеровати да је обичан тифус могао покосити ону љепотицу пуну живота” (*Сјрах и нада*, I, 109),⁹

наћи посебно место у Кишовом тексту:

„(*Зинаида* Михајловна *Мајснер* умрла је од маларичне грознице августа 1926. у *Персији*. Имала је *нејуних ѿригесет ѿ година*)” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 99).

Поклапање године смрти, као и година живота Зинаиде Мајснер и Ларисе Рејснер (1897–1926), као и, иако различитог, али симптоматски блиског узрока њихових смрти, још једном ће линеарно потврдити и усложнити пресликавање ова два лика.

У *Сећањима и размишљањима*, за мужа Ларисе Рејснер биће забележено и да је био „на челу” воза који путује у Авганистан, а у који су покушали да се укрцају Осип и Надежда Манделштам. Како Надежда сведочи, Ларисина мајка им је рекла да Раскољников не жели да чује за Манделштама и „да је са собом повео *Никуљина*” (*Сећања и размишљања*, I, 51). Даљи текст саопштава да

„По повратку из споменуте мисије *Лав* Венијамович *Никуљин* (1891–1967) објавио је своју прву књигу (*Чејурнадијџи месјацев в Афганистџане*, Москва, 1923)” (*Сећања и размишљања*, I, 51).

Лав Никуљин ће свој идентитет наћи у идентитету једног од Кишових „сведока” – *Лава Микулина* чије фиктивне текстове приповедач „Гробнице за Бориса Давидовича” користи у приповедном истражном поступку као фиктивне доказне аргументе. Кишов текст наговештава

⁹ „Ужасно ми је жао што је [Лариса Рејснер] умрла. Када се разболела од тифуса, било ми је жао што ће јој ошипати косу (имала је дивну косу), а она је умрла.” (Лидија Гинзбург, *Зайиси*, 46)

Микулинову притајену наклоњеност Зинаиди Мајснер, и наглашава његову „распеваност” (97), деградирајући тако објективност његових сведочења. Зато ће, у најдаљем могућем синтагматском дослуху са Борхесовим текстом („дивну *ојору* *џрозу* дон Винцента Росија” (*Машиџарије*, 162)), приповедач *Гробнице за Бориса Давидовича* одредити Микулинов стил као „*џраџаву лирику* Лава Микулина” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 98), као што ће чињеницу да „распевани” Микулин „*џрелази* тако рећи *ћуџке џреко*” (97) личности Новског такође изразити реторичким потенцијалима, који читаоца такође могу подсетити на, на пример, Борхесове: „Управљам се према приповедању А. В. Митфорда, *који џрелази ћуџке џреко* [...]” (*Машиџарије*, 199).

Зинаида Мајснер, „муза револуције”, „лијепа на волебан начин”, „дивне косе”, никако се не може разумети искључиво као епизодни лик. Интертекстуално разоткривање њеног идентитета продубљује семантику и логику њене појаве. У стотинак редова приче „Гробница за Бориса Давидовича” – што је, у низу фрагмената о Новском пре хашпења обимнији пасаж – смештена је њена фигура која и након ове мале интертекстуалне херменеутике наставља да провоцира. Њена личност је можда само начета. Да ли се иза ње, која стоји уз „бољшевичког Хамлета” (*Гробница за Бориса Давидовича*, 99), скрива бољшевичка Офелија? Неки, дакле, будући тумач неће бити пред мањим изазовом. Оно што је сигурно, Кишов интертекст нам доследно открива необичну, „лепу жену са ружним рукама” – Ларису Рејснер.